

Моральне виховання важких дітей у контексті гуманістичних поглядів В.О. Сухомлинського

Ольга ШУМБАР,

вчитель української мови та літератури, художньої культури Броварської загальноосвітньої школи I–III ступенів №2, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Сучасний етап розвитку нашого суспільства характеризується певною кризою, що торкнулася майже всіх сфер життя – від економіки до культури, духовності, моралі. У зв'язку з цим постала необхідність звернення до національних і загальнолюдських духовних цінностей, їх переосмислення. Гуманістична педагогіка В.О. Сухомлинського особливо близька нашим сучасникам, зважаючи на зв'язок із народною традицією, долею народу, отже, може стати животворним джерелом розвитку теорії та практики національного виховання.

В умовах розбудови національної системи освіти посилюються вимоги до формування особистості, її освіченості, культури, моральних якостей. Різні життєві обставини змушують людину швидко адаптуватися та зберігати високу продуктивність в ситуаціях, що постійно змінюються. Посилення вимог до фізичних, моральних, психологічних якостей людини в певних екстремальних умовах життєдіяльності можуть стати об'єктивними причинами виникнення девіацій у дітей. Тому актуалізується проблема розвитку і становлення моральної особистості, здатної до перетворень у нашому реальному житті.

Проблемі пошуку ефективних шляхів профілактики важковиховуваності в історичному аспекті приділяли увагу Л.М. Колесова, О.Я. Савченко, М.І. Сметанський, О.В. Сухомлинська, М.Д. Ярмаченко та ін. Концептуальні засади морально та духовно зрілої особистості обґрунтували І.Д. Бех, С.Д. Максименко, Н.А. Калініченко; необхідність соціально-правового забезпечення профілактики відхилень у поведінці серед учнівської молоді досліджували О.Б. Бовть, В.М. Оржеховська, В.М. Синьов, Н.С. Семенова, М.М. Фіцула.

Яскравим прикладом розв'язання означеної проблеми є педагогічний досвід вітчизняного педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського, творча спадщина якого має велике теоретичне і практичне значення. Сьогодні, коли перед педагогічною наукою і всіма ланками системи освіти постали складні завдання, зокрема формування гуманістичних цінностей підростаючого покоління, а тим паче важких дітей, у науково-практичному доробку В.О. Сухомлинського можна знайти поради і шляхи для їх успішного вирішення.

У практиці виховання вживається безліч термінів для позначення соціально дезадаптованих дітей: недисципліновані, важкі, педагогічно та соціально занедбані, важковиховувані, діти з поведінкою, що має відхилення від норми, діти, схильні до правопорушень та ін. Найчастіше вони використовуються як синоніми; деякі автори розмежовують їх за ступенем наростання соціальної дезадаптації особистості.

Проблема виховання педагогічно занедбаних дітей турбувала людство впродовж усієї його історії. Адже завжди були діти з відхиленнями у поведінці, знедолені, сироти, діти-правопорушники. На теренах колишнього Радянського Союзу спостерігалось кілька «спалахів» появи педагогічно занедбаних дітей. Це було зумовлено такими соціально-історичними й економічними причинами:

- 1) в період Першої світової війни (1914–1918 рр.) – військовою загрозою, сирітством дітей через загибель батьків на війні, окупацією;
- 2) у часи громадянської війни (1918–1922 рр.) – занепадом народного господарства, міграцією населення, безробіттям, хворобами, голодом тощо;
- 3) в 30-ті роки – штучним голодомором, масовими репресіями;
- 4) у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) – смертю батьків, окупацією, голодом, сирітством, економічними труднощами.
- 5) в останні десятиріччя ХХ ст. – зниженням відповідальності частини батьків за виховання дітей, послабленням національних традицій, що живили процес виховання, необмеженим впливом «масової» культури, що спричинило «зомбування» частини молоді. Отже, проблеми важковиховуваних дітей пов'язані передусім із соціальними чинниками [3, с. 83].

Педагогіка В.О. Сухомлинського по праву вважається гуманістичною, оскільки вона є джерелом розвитку теорії і практики національного виховання, в якому особлива роль належить вихованню загальнолюдських духовних цінностей.

Моральні порушення у дітей, за В.Сухомлинським, це – егоїзм, недисциплінованість, жорстокість, хамство, невдячність, байдужість, підлість, лицемірство тощо. Всі ці якості він розкриває через долі різних дітей. Не засуджуючи їх, учений намагається делікатно проникнути у внутрішній світ кожної дитини, зрозуміти причини, що породили зло, знайти ключ до виправлення вад. Багаторічна практика виховної роботи В.О. Сухомлинського засвідчує, що причини важковихованості здебільшого пов'язані з вихованням, умовами, в яких зростають діти, а саме – в сім'ї. Адже те, що набувається в сім'ї, зберігається протягом усього життя. Від гармонійності і стабільності стосунків у сім'ї, її психологічного клімату, морального здоров'я, естетичних смаків та етичних норм поведінки залежить і рівень розвитку суспільства, бо «якщо дитина виростає в обстановці безсердечності, вона стає байдужою до добра і краси» [9, с. 92].

Причини, що штовхають дитину на порушення норм моралі, стосуються здебільшого розлучення батьків, пияцтва, побоїв, знуцання над дитиною, постійних суперечок між батьками, поганого ставлення до дітей, непослідовності у вихованні – від суворості та жорстокості до ласки і догоджання, незадовільного стану здоров'я, збідненого духовного життя, неправильного виховання. Діти з таких сімей схильні до скоєння злочинів, крадіжок та інших правопорушень.

Родина може бути як позитивним, так і негативним фактором виховання. Позитивний вплив на ще не сформовану особистість полягає в тому, що ніхто, крім матері, батька, бабусі й дідуса, сестри чи брата, не ставиться до них з такою любов'ю і турботою. Однак жоден інший соціальний інститут не завдає такої шкоди дитині, як це може зробити сім'я. Тому в родині має панувати передусім атмосфера доброзичливості, довіри, любові та взаємодопомоги.

Учений добре розумів, що є речі, яких не можна навчити і які розвиваються у процесі спілкування спочатку з найближчими людьми, а згодом утверджуються, міцніють, або ж, навпаки, атрофуються під впливом соціального середовища. Складно в школі навчити дітей любити, якщо ця здатність не розвинулася в сім'ї. Саме тому приязні стосунки між матір'ю і батьком, батьками і старшим поколінням (тобто бабусею та дідусем) є передумовою виховання у дітей доброзичливості, чуйності, поваги. Про такі стосунки В.О. Сухомлинський писав: «Як важливо, щоб перші думки про добре, сердечне, найпрекрасніше, що є в світі, – про любов людини до людини – пробуджувались на особистому досвіді, щоб найдорожчим для дитини стали батько й мати [там само, с. 93]». Материнська і батьківська любов не повинна бути сліпою, а має виховувати в дитині

Людину, бути підтримкою, утверджувати віру в себе, свої сили, захищати і водночас рухати вперед, а не бути своєрідним «ковпаком», ізолятором. Духовна серцевина справжньої материнської і батьківської любові в тому, щоб син, донька відчували повагу до себе, прагнули бути хорошими людьми.

В.О. Сухомлинський досліджував причини того, що діти стають важковиховуваними. Він звертав увагу на школу і шкільне життя. Деякі учні шукають асоціальні можливості для самоутвердження, неправильно розуміють поняття лідерства. Педагог добре усвідомлював причини, що призводять до моральних порушень, і шукав шляхи їх подолання, зближення з цими дітьми, щоб запобігти «емоційному безкультур'ю у ставленні до людей, що породжує егоїзм, який є коренем байдужості, антигромадських вчинків, злочинів» [там само].

Основним виявом моральних порушень у школі є порушення у сфері духовного життя дитини, які не варто виносити на загальний осуд: «погану поведінку, причини якої – негарзди в сім'ї дитини, особливо загострення стосунків між батьками, негідна поведінка або окремі вчинки, якщо причина їх криється в душевному надломі дитини, яка страждає від того, що в неї немає батька або він нерідний; необачні, непродумані вчинки, що об'єктивно є протестом дитини проти грубоців, сваволі або помилок батьків чи вихователя; відставання дитини у навчанні в тому випадку, коли вона хоче, але не може впоратися із завданням; вчинки, пояснення яких вимагає розповіді про глибокі особисті стосунки дитини із своїм другом» [там само, с. 93]. Василь Сухомлинський вважав, що велике значення для вирішення цієї проблеми має особистісна сутність учителя, його методика спілкування з дітьми. Видатний український педагог К.Д. Ушинський писав: «У вихованні все повинно базуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання» [10, с. 39]. І ці думки суголосні ідеям В.О. Сухомлинського.

Учений пропонував, як саме треба вести себе з дитиною, щоб розвинути у неї любов не лише до себе, а й до всього, що її оточує. Важливо усвідомити першу заповідь педагога: «людина тільки тоді буде чутливою до добра, до доброго слова, коли у неї виховується намагання бути хорошою». А якщо у свідомості вихованця народжується відчай, спалахує думка «пропади все пропадом» – учитель і учень стають ворогами. А це найстрашніше, що може бути у вихованні» [4, с. 15].

На думку Василя Олександровича, найістотнішими якостями педагога, що забезпечують ефективне моральне виховання, є:

- повага й довіра до дітей;
- професійна майстерність (учитель – джерело знань, інформації);
- високий моральний авторитет;

- творчий стиль діяльності;
- організаторські здібності;
- знання специфіки роботи з дітьми і врахування їхніх вікових особливостей;
- широкий культурний кругозір.

І, звичайно, найважливішою характеристикою вчителя-професіонала є володіння мистецтвом контакту. Розглядаючи фотографії, на яких зафіксовані моменти спілкування Василя Олександровича з учнями, варто звернути увагу на його манеру активного слухання дитини, що засвідчує зацікавленість до почуттів та переживань вихованця, любов, викликану не якимись надзвичайними рисами характеру або вчинками учня, а вже тим, що ця дитина просто є на світі. В.О. Сухомлинський завжди поруч із дитиною, обличчям до неї. Часом бачимо дотик руки, який немов гарантує маленькій людині відчуття психологічного комфорту, впевненості та захисту. Зосереджена увага вчителя говорить про те, що він уважно слухає дитину, не зупиняє її власними міркуваннями та зауваженнями. Така пауза допомагає дитині розібратися у власних думках та переживаннях і водночас відчуття увагу до своїх проблем. Тоді «розділена» радість подвоюється, а «розділене» горе зменшується; дитина розкривається, більше розповідає про себе, та й, відчувши позитивне ставлення до себе вчителя, стає здатною сама вирішувати свої проблеми. «Дати дітям радість праці, радість успіхів у навчанні, пробудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання», – писав видатний педагог [6, с. 304].

Учитель зобов'язаний проинятися симпатією до вихованця, пам'ятаючи, що перед ним не просто учень, а особистість, яка потребує допомоги. Василь Олександрович був дуже вимогливий до особистості педагога як керівника й організатора навчально-виховного процесу: «Ми повинні бути для підлітків прикладом багатства духовного життя; лише при цій умові ми маємо моральне право виховувати» [9, с. 22].

Особистісні якості вихователя, його знання і життєвий досвід мають стати для дітей незаперечним авторитетом. Авторитет Василь Олександрович розумів не як піднесення, відгородження від дітей ерудицією, вимогами беззаперечної слухняності, формальне й авторитарне управління дитиною, а як постійне духовне спілкування вчителя і дитини, взаємне проникнення у світ думок, почуттів, переживань один одного, емоційну культуру, що є складовою культури педагогічної.

Без віри в добре начало в дитині не може бути успішним її навчання, виховання і гармонійний розвиток, стверджував В.О. Сухомлинський. Дитина щаслива тільки тоді, коли вона вірить. Неслухняність, зухвальство, грубість – усе це з'являється в дитячій поведінці саме в ті моменти, коли ламається віра. Він наголошував: «Пам'ятайте, дорогі друзі, що найбільше зло, яке можна вчинити людині, – це допустити те, що в неї утвердиться переконання у своїй

нікчемності порівняно з іншими людьми. З перших же кроків своєї педагогічної діяльності дбайте про те, щоб вихованець ваш вірив у свої сили» [8, с. 306].

А.С. Макаренко вважав, що справжній розвиток педагогічної науки пов'язаний з її здатністю «проекувати особистість», тобто визначати з певною метою ті її якості і властивості, що мають бути сформовані в процесі виховання. Таку саму думку неодноразово висловлював В.О. Сухомлинський, багатогранну педагогічну спадщину якого пронизує ідея проектування людини: «...проектування і творення людини, здатної стати активною силою суспільного розвитку і сьогодні, і в майбутньому, – це найважливіше завдання школи і кожного педагога зокрема» [5, с. 2–4].

Ще однією причиною порушення в моральній сфері дитини є сміх. «Чим тонше й благородніше бачення людських слабкостей, які викликають і усмішку, і співчуття, тим чутливішою стає людина, тим більше нетерпимості виявляє вона до грубості, вульгарності, цинізму. Маленька людина, яка, усміхаючись, співчуває і жаліє, ніколи не буде насміхатися над людиною, висміювати її тоді, коли треба допомогти» [1, с. 7]. Василь Олександрович проти такого сміху, коли дитина насміхається над невдачею, помилкою чи невмілістю товариша. Це жорстокий сміх. Саме побоювання бути об'єктом насмішок паралізує дитячу думку й мову. Це особливо небезпечно в молодшому віці, коли психіка гнучка й легко піддається виховним впливам. Саме у цьому віці почуття дітей, їхнє вміння радісно дивуватися, співчувати й жаліти, співпереживати й бути доброзичливими ще елементарніші. Отже, сміху серед інших виховних засобів належить особливу роль. Він або боляче ранив, або лікує, підтримує.

Для В.О. Сухомлинського важливим є не тільки перевиховання моральних вад дітей, а їх передбачення і застереження. «Так само як лікар ретельно досліджує організм хворого, шукає і знаходить джерела хвороби, щоб розпочати лікування, так і педагог має вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток дитини, шукати і віднаходити причину, через яку вона стала «важкою», застосувати такі заходи виховного впливу, які б врахували труднощі, особливості індивідуального світу людини» [9, с. 275].

Хіба можна уявити справжнього лікаря, який би сказав хворому: ваша недуга невиліковна, ваша справа безнадійна. Тому вчитель ні в якому разі не повинен дати відчуття дитині, що вона безнадійна. Вчений-педагог не тільки розмірковує про корені зла, а шукає і знаходить шляхи, які б дали змогу виховувати по-справжньому добру і моральну людину, викоринювали б мерзотні й огидні риси, якими він вважає:

- лінуватися, бути ледарем, неробою, дармоїдом;
- видавати за доблесть і заслугу те, що є твоїм обов'язком, вимагати від батьків те, чого ти не заслужив працюю;
- бути жадібним, корисливим, негостинним;

- гребувати простою працею своїх батьків;
- глумитися зі старості;
- лицемірити, говорити не те, що думаєш, почуваєш; запобігати перед тим, хто сильніший за тебе;
- давати порожні обіцянки, не дотримуватися слова;
- нашіптувати, доносити на товариша;
- бути легкодушним, уникати відповідальності за свій вчинок; байдуже проходити повз людську біду, горе, відчай, посилаючись на свою слабкість;
- використовувати свою силу, фізичну перевагу на зло; мовчати, коли треба говорити, й говорити, коли треба мовчати; відступати перед небезпекою, щоб зберегти власний спокій і благополуччя;
- добиватися для себе полегшення за рахунок товариша; кривдити дівчину, жінку;
- не слухати батьків, обманювати їх;
- базікати;
- глузувати з калік;
- не любити й кривдити тварин.

В.О. Сухомлинський стверджував: «Виховання гуманізму, людяності здійснюється через творення людям добра» [7, с. 360]. Він зазначав, що найважливіші моральні ідеї розкриваються перед дітьми з першого дня їхнього перебування в школі, вважав основним завданням вчителя зробити безцінні моральні багатства людства особистим здобутком кожної дитини. Великий педагог прагнув народження доброти в серці кожного школяра, наголошував, що лише добро вміє захищатися. Надзвичайного значення у вихованні особистості педагог-гуманіст надавав формуванню в дитини духовності, що є мірилом її людської цінності та суспільної значущості [6, с. 615].

Василь Александрович радив вчителям викликати батьків в школу не з приводу погані успішності чи дисципліни їхньої дитини, а тоді, коли вона вчиняє щось добре. Нехай незначний, на перший погляд, але добрий вчинок. У присутності учня його треба похвалити, підтримати і неодмінно написати в щоденнику. Система виховання, основу якої становить оцінювання лише негативних результатів, спричиняє нерідко психічні зриви, появу важких підлітків. Діти – не дорослі, вони легкозбудливі, легко піддаються навіюванню. «Колектив може стати середовищем виховання лише в тому разі, – вважав Василь Сухомлинський, – коли він створюється в спільній творчій діяльності, в праці, що доставляє кожному радість, що збагатило духовно й інтелектуально, розвиваючому інтереси і здібності. І при цьому треба пам'ятати, що справжній колектив формується лише там, де є досвідчений, люблячий дітей педагог. В атмосфері щирості, доброзичливості в дітей росте прагнення стати краще не на показ, не для того, щоб тебе похвалили, а з внутрішньої потреби відчувати пошану оточуючих, не упустити в їх очах своєї чесноти» [7, с. 487].

Сьогодні дуже непросто цілеспрямовано формувати морально розвинену особистість, для якої

загальноприйняті духовні пріоритети набували б глибокого життєвого сенсу й суб'єктивної цінності, стали дійовими регуляторами моральної поведінки. Принципами, на основі яких твориться людська вихованість важких дітей, у педагогічній концепції Василя Сухомлинського є загальнолюдські етичні цінності: бути сьогодні кращим, ніж учора; берегти радість і щастя, на які має право кожна людина; дати таким дітям мир, радість і спокій життя; брати близько до серця радощі та горе, тривоги і хвилювання важковиховуваних учнів та глибоко вірити в їхній духовний та моральний розвиток. Творча спадщина В.О. Сухомлинського доводить різноманітність педагогічних підходів до формування особистості важкого учня. Нині, у період активних пошуків ефективних методів виховання гуманістичних цінностей, практична діяльність Василя Олександровича є дороговказом у вирішенні цих важливих завдань.

Література

1. *Антонець М.* Проблема взаємостосунків учителя і учнів у поглядах В.О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2005. – №9–10. – С. 3–8.
2. *Ликов В.* Дбайливе ставлення до дитини в народно педагогічній концепції В.О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2005. – №12. – С. 16–19.
3. *Педагогіка* у запитаннях і відповідях: навч. посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омельяненко. – К., 2006. – 311 с.
4. *Безлюдна Н.* Погляди Сухомлинського на моральні порушення дітей / Н.Безлюдна // Початкова школа. – №4. – 1998. – С. 14–17.
5. *Савченко О.Я.* Екологія дитинства: В.О. Сухомлинський і сучасна початкова школа // Початкова школа. – 2000. – № 211. – С. 1–4.
6. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 718 с.
7. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 364.
8. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.
9. *Сухомлинський В.О.* Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори у 5-ти т. – Київ.: Рад. школа, 1997. – Т. 3. – С. 7–278.
10. *Ушинський К.Д.* Вибрані педагогічні твори: у 2 т. / К.Д. Ушинський; [ред. В.М. Столетов]. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки. – 488 с.

Анотації

Ольга ШУМБАР

Моральне виховання важких дітей у контексті гуманістичних поглядів В.О. Сухомлинського

У статті представлено аналіз поглядів В.О. Сухомлинського щодо морального виховання важких дітей. Обґрунтовано проблему ролі сім'ї та школи у вихованні, що становить органічну складову морального розвитку важковиховуваних дітей. Описано причини та шляхи реалізації й розвитку особистості важких дітей.

Ключові слова: моральне виховання, важкі діти, особистість, важковиховуваний, родинне виховання, гуманістичні погляди на виховання, духовне спілкування, моральна культура, педагогіка гуманізму.

Ольга ШУМБАР

Нравственное воспитание трудных детей в контексте гуманистических взглядов В.А. Сухомлинского

В статье представлен анализ взглядов В.А. Сухомлинского относительно нравственного воспитания трудных детей. Обоснована проблема роли семьи и школы в воспитании, что является органической составляющей нравственного развития трудновоспитуемых детей. Описаны причины и пути реализации и развития личности трудных детей.

Ключевые слова: нравственное воспитание, трудные дети, личность, трудновоспитуемый,

семейное воспитание, гуманистические взгляды на воспитание, духовное общение, нравственная культура, педагогика гуманизма.

Olga SHUMBAR

Moral education difficult children in the context of humanistic attitudes V.O. Sukhomlynskyi

This paper presents an analysis of the views of V.O. Sukhomlynskyi on moral education difficult children. Proved a problem as the family and school in the education that is integral part of difficult moral development of children. Describe the causes and ways to implement and personality development difficult children.

Keywords: moral education, difficult children, person, intractable, family education, humanistic view of education, spiritual communion and moral culture, education humanism.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Всеукраїнська військово-патріотична спортивна гра «Зірниця»: обласні змагання

Виховання патріотизму, готовності захищати Батьківщину, пропагування здорового способу життя, фізичний розвиток дітей та підлітків – пріоритетні завдання Всеукраїнської військово-патріотичної спортивної гри «Зірниця».

Обласні етапи гри у Вінницькій та Запорізькій областях відбулися 3–4 червня 2014 р. Збірні команди міст Ладижина та Вінниці, Калинівського, Липовецького, Мурованокриловецького, Шаргородського, Чечельницького, Хмільницького районів Вінницької області продемонстрували високий рівень як теоретичних знань з географії, основ здоров'я, історії України, так і практичних умінь та навичок із стройової, фізичної, топографічної та медико-санітарної підготовки.

Переможцями та призерами обласного етапу змагань стали:

- I місце – команда загальноосвітньої школи I–III ступенів №27 м. Вінниця;
- II місце – команда Шаргородського району;
- III місце – команда Калинівського району.

У цей самий час в іншому куточку України, в місцях козацької слави на базі Запорізького обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою «Захисник», Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді за підтримки Запорізького обласного центру патріотичного виховання молоді, Запорізької обласної громадської організації «Товариство сприяння обороні України» та Запорізького обласного військового комісаріату проводив обласний етап Всеукраїнської військово-патріотичної спортивної гри «Зірниця». У заході

взяли участь команди м. Мелітополя, Жовтневого та Орджонікідзевського районів міста Запоріжжя, Гуляйпільського, Чернігівського та Вільнянського районів Запорізької області.

Змагання проходили протягом двох днів. Першого дня учасники Всеукраїнської гри продемонстрували високий рівень підготовки в конкурсах строю та пісні, долікарської допомоги, топографічної та вогневої підготовки, в спортивних змаганнях. Другого дня на учасників чекали випробування у воєнно-історичному конкурсі та воєнізованій естафеті «Десант». Усі команди були добре фізично та теоретично підготовлені.

Переможцями гри стали:

- команда «Сокіл» Матвіївського ЗНВК «Всесвіт» Вільнянського району;
- команда «Славні лицарі» Гуляйпільської загальноосвітньої школи I–III ступенів №1 Гуляйпільського району;
- команда «Побратими» Чернігівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Чернігівського району.

Під час змагання панувала дружня атмосфера та високий патріотичний дух.

Учасники підтвердили необхідність проведення Всеукраїнської військово-патріотичної спортивної гри «Зірниця» та висловили бажання й надалі брати участь у змаганнях.

*За інф. офіційного сайту
Інституту інноваційних технологій і змісту освіти
МОН України*